

לבנות ארץ

פרקי שליחות
משה מושקוביץ'

אפרת קראוס

ספריית בית אל

תוכן

4	הקדמה
7	בית אבא: שורשים בשלושה פרקים 1. פרשבורג < 11 2. עלייה < 16 3. תל אביב < 22
33	חלוץ צומח: פרקי נעורים 4. אז בבית הספר < 35 5. לכפר הרא"ה < 40 6. פגישה גורלית < 47 7. מקווה ישראל < 51 8. ממלחמה למשואות < 57
63	משיאים משואות: פרקי בניין ובית 9. 'משואות' בטירה < 65 10. מחנה משלהם < 74 11. עולים להר < 80 12. הדור הקודם, הדור הבא < 90
97	מרגיש כי הוא עם: פרקי שליחות 13. ברוך הבא לקפריסין < 99 14. עולם יהודי בין גדרות < 107 15. מלחמה < 119 16. קרוע < 127
141	המלחמה שאחרי: פרקי שיקום 17. מלכה נפלה, מדינה קמה < 143 18. בית לפליטים < 150 19. פדויי שבי < 160 20. משואות החדשה < 166 21. אל המשימה הבאה < 171
177	מנהיגות בשטח: פרקי מועצה אזורית 22. מדינה בתוך מדינה < 179 23. רפובליקה דתית < 186 24. בית ספר מסוג חדש < 196 25. מרכז אזורי - ומעבר לו < 206 26. לא לכנסת < 217
227	השיבה: לכוונן יישוב ועיר 27. שחרור < 229 28. רפובליקה דתית < 237 29. ישיבה (ויישוב) < 246 30. סופה של תקופה < 254 31. עיר < 264 32. מעגלים נסגרים < 273
277	וזהי רק ההתחלה

פרולוג

את היכולת להרחיק לראות ולא לפחד לחלום, למד מושקו מאבא. לא רק שכדאי לחלום הוא למד, אלא גם שצריך להעז ולהגשים חלומות. בשמחה. באמונה שלמה. מאמא הוא רכש את היכולת לאחוז בחלום ולא להרפות, גם כשהוא מאבד את הקסם הראשוני. לאחוז בגרעין האמת שבו בכל הכוח, ולא להיבהל מן התפאורה. כשהלכו אביו ואמו לקראת חלומם, הם לא יכלו להעלות על דעתם את מה שצופן העתיד. אבל שר ההיסטוריה בכבודו ובעצמו הגדיל לעשות, והראה למושקו שלהרחיק מבט ולהגביה עוף, זה ההבדל בין חיים למוות. פשוט כך.

*

צבי מושקוביץ, אביו של מושקו, עשה את דרכו בשנת ה'תרצ"ג, 1933, מפרשבורג השלווה והבוטחת לארץ הקודש, שזה עתה החלה להתעורר מתרדמה של אלפיים שנה. הוא נחשב בעיני קרוביו למי שהשתבש אצלו משהו, כמעט למתאבד.

"צריך להיות הגיוניים," לחשו אז השכנות על אוזנה של דבורה אשתו. "אדם אינו עוזב עבודה טובה ופרנסה ולוקח אישה וארבעה ילדים קטנים אל מקום מסוכן ופרימיטיבי, רק בגלל שיש לו חלומות... נו באמת..."

גם מתפללי בית הכנסת הגדול והמפואר נדו לו בצער: "לא חבל לך, ר' צבי, להרוס את כל מה שבנית!?"

מושקו - שנקרא אז משה - היה כבן שמונה, עוקב בערנות אחרי ההכנות הקפדניות של אבא ואמא לקראת העלייה. שומע את שיחות השכנוע של המבוגרים מסביב, חש את הפחד שאוחז את קרובי המשפחה, ורואה את האושר המנצנץ בעיניים של אבא בכל פעם שהוא מדבר על ארץ ישראל.

כמה שנים אחר כך יוכרע הוויכוח בין ההגיוניים לבין החולמים בדרך נוראה. עכשו זה ברור לו כשמש: המעוף הוא המפתח לחיים.

ומאז הוא לא נח, מושקו. עובר מחלום ציוני אחד למשנהו.

פרשבורג

צבי מושקוביץ נולד בשנת תרנ"ב (1892), בכפר קטן ליד מונקאץ' שבהונגריה (כיום אוקראינה), מקום שהקדמה ממנו והלאה. את הדרך ל'חדר' היה עושה כל בוקר לבדו, עם נר ביד אחת ופת לחם בידו השנייה, עטוף כולו מפני הקור החורפי. הנר נועד בשביל להאיר את ה'חדר' החשוך: כל משפחה הייתה צריכה לשלוח עם בנה כדי שיוכל לקרוא לאורו. לעתים היו הכלבים מתנפלים עליו בדרך והוא היה זורק להם את האוכל שלו ונס על נפשו.

כשסיים את ה'חדר' צבי לא המשיך בלימודיו. הם היו שלושה אחים ושתי אחיות, והפרנסה הייתה בדוחק. הבנים נשלחו ללמוד מכוונאות. כשהיה צבי בן 22 פרצה מלחמת העולם הראשונה, וצבי גוייס לטפל בקטרי הרכבות של הצבא האוסטרו-הונגרי, הלא הוא צבא הקיסר ירום הודו (הקיר"ה).

הרכבות משקשקות על המסילות הארוכות, נוסעות מפה לשם. צבי מוצא את עצמו לפתע רחוק מן הכפר הנידח, רואה את העולם. כשיחזור הביתה, שלוש שנים מאוחר יותר, כבר לא יוכל לשוב לאורח החיים הנע בין שתי תרנגולות בחצר לבין השטיבל הקטן: הוא צעיר וחפץ חיים, והוא כבר טעם משהו. הוא יודע שיש חיים אחרים, בהישג יד.

צבי לא לבד בסערת לבו. המלחמה הפכה סדרי עולם: מדינות התפרקו, ואחרות קיבלו עצמאות לראשונה. ברוסיה הייתה הפיכה, ולראשונה בעולם הוקם משטר סוציאליסטי. מיליוני אנשים איבדו את חייהם, ומיליונים רבים אחרים איבדו את שלמות גופם או את בתיהם.

העולם כמרקחה. תחושה של צורך בוער להתחיל מחדש - ואחרת - אופפת הרבה אנשים. צבי ואחיו מחליטים לצאת מן הכפר ולחפש את דרכם במקום אחר. האחיות, שכבר נישאו והקימו את בתיהן, נשארות מאחור. שני אחיו של צבי מתיישבים משני עברי הגבול הסלובקי-הונגרי, ופותחים, כל אחד, עסק של תיקון מכוונות תפירה ואופניים.

האחים מרוצים ממקומם החדש. ההעזה לחלום הוכיחה את עצמה. אך צבי אינו מצטרף אליהם: חלומו שלו נועז יותר.

עיר ואם

הוא מרחיק נדוד עד פרשבורג, שנעשתה כעת לעיר הבירה של סלובקיה וקיבלה את השם ברטיסלבה, שילווח אותה מכאן ואילך. לפני כן נודעה העיר גם בשמה ההונגרי פוז'וני.

פרשבורג רחוקה מאוד מן הכפר הקטן שבו גדל צבי, ואפילו מן העיר מונקאץ'. מונקאץ' היא עיר מחוז הונגריה-אוקראינית, ואילו פרשבורג היא עיר מרכז אירופאית של ממש: היא גדולה יחסית, ולמרות סביבתה ההונגרית והסלובקית היא מושפעת מאוד מן התרבות הגרמנית (עקב קרבתה לווינה). היהודים שלה מדברים בשפה הגרמנית, שפת התרבות וההשכלה, ורואים עצמם כאנשים נאורים ותרבותיים.

הוא מוצא במקום קהילה מאורגנת עם היסטוריה רבת שנים. היא מכונה לעתים "ירושלים דהונגריה" בגלל החת"ם סופר, הרב הנערץ שהנהיג את היהדות של דורו וייסד בעיר את הישיבה הגדולה, "ישיבת פרשבורג". החת"ם סופר הלך לעולמו כשמונים שנה קודם לכן, ומאז כיהנו בנו, נכדו ונינו כרבני העיר, בהנהגה שהיתה בעלת אופי מלכותי כמעט. סמכותם היתה מוחלטת. בני הקהילה, כמעט כולם אשכנזים 'מתנגדים', היו רגילים לחלוף על פני הרב מדי ליל שבת ולנשק את ידו. הרב התהלך עם מקל ובראשו גולה של כסף, שדמתה לשרביט של מלכות. רוחו של החת"ם סופר שורה על הקהילה, ועליו גאותה וייחוסה.

כמעט כל בני הקהילה הם יהודים אורתודוקסים, מקפידים על קלה כבחמורה. אנשים משכילים, עובדים; הישיבה הגדולה מיועדת רק לבחורים שטרם נישאו. זו קהילה נינוחה ובטוחה, השוכנת בתוך הדמוקרטיה הצעירה והמתוקנת ביותר באירופה, שנולדה לאחר המלחמה: צ'כוסלובקיה. בראשה עומד תומש מסריק, דמוקרט ידוע ואוהב אדם, לוחם אמיץ נגד אנטישמיות.

צבי מגיע לפרשבורג בשנת 1920 לערך, כשהוא בחור צעיר בשנות העשרים המאוחרות שלו. הוא מגיע לבד, כשבכיסו כסף מועט, והוא חסר את השפה "הנכונה" (בפרשבורג הבינו הונגריה, אך העדיפו גרמנית) - אבל עם כישרון וידע טכני והרבה אופטימיות.

פרשבורג היא עבירו נקודת פתיחה לחיים אחרים, חדשים; הוא מתיישב במקום ואינו מעיף ולו מבט אחד לאחור. בשתי ידיו הוא מקים מפעל לייצור, תיקון ומכירה של מכונות תפירה ואופניים, ומצליח מאוד. כעבור תקופה לא ארוכה הופך צבי לאיש אמיד, ובהמשך לאיש עשיר. המפעל מצליח, הוא יוצר קשרים עסקיים ושומר על קשר מקצועי ומשפחתי עם אחיו. צבי מעולם לא ישוב לכפר הולדתו, גם לא לביקור.

בזכות ההצלחה הכלכלית, בין השאר, הוא מצליח להפוך לחלק מן הקהילה של פרשבורג. אין זה דבר של מה בכך: לא קל היה ליהודי שבא ללא משפחה, ועוד מן "המזרח"¹, להשתלב בקהילה בעלת מסורת ורציפות של דורות.

משפחה

עד מהרה נימצא לו שידוך הולם - העלמה דבורה לבית גאייר.

דבורה אינה מקומית. אך בניגוד לצבי שהגיע לפרשבורג מהכפר הקטן במזרח, דבורה הגיעה אליה מן העיר המעטירה במערב - פראג, בירתה של צ'כיה. כשבפרשבורג מזכירים את פראג הם עושים זאת ביראת כבוד. הסלובקים, שפרשבורג - היא ברטיסלבה - היא בירתם, הם איכרים ובורים, ואילו הצ'כים הם סמל ההשכלה, הספרות והתרבות.

דבורה התייתמה מאימה בהיותה ילדה קטנה כבת שלוש. היא גדלה אצל אביה וסייעה לו בפרנסת המשפחה הקטנה. למרות שנאלצה לעזוב את העיר בגיל 17 או 18, היא ספגה בה את התרבות הצ'כית. היא משכילה מאוד, קוראת, ואף משתלמת באוניברסיטה של פראג. עם מותו של האב בתחילת המלחמה, השתנה מסלול חייה, והיא עברה לפרשבורג לחיות עם דודתה. אותה דודה תשמש לה כאם, וילדיה יקראו לה סבתא.

צבי ודבורה נפגשים, ומצליחים לגשר בין העולמות השונים כל כך שהגיעו מהם. השידוך עולה יפה, ובשנת 1921 לערך, הם נישאים במזל טוב. הילדים נולדים בזה אחר זה והם הופכים למשפחה: מאיר הבכור נולד בשנת 1922, משה יצחק - הוא מושקו 'שלנו' - בשנת 1925, פרחיה ב-1928 ופנינה ב-1932.

הזוג הולך ומתבסס. הבית שהם בונים הוא בית עשירים, אך רחוק מאוד מלהיות מנוכר. כמי שלא נולדו עם כפית זהב בפה, הם יודעים להעריך את העושר שנפל בחלקם, וקשובים לצרכים של מי שאין לו. בשקט, וכמובן מזליו, הם תומכים בדודה שגידלה את דבורה, בדוד אחר שאין לו פרנסה, ובכלל במי שצריך. בני המשפחה המורחבת יודעים שיש להם משענת לעת צרה, ונעזרים בה.

העושר מתבטא במפעל המצליח, בדירה בבית הדירות הגדול והחדש, ברדיו שהם מחזיקים בבית, ובעיקר במכונית. מכונית עם גלגלים מעץ, ונהג היודע לתפעל אותה. מדי בוקר מגיע הנהג, מעלה את העיתון למר מושקוביץ, ויורד עם מבער מיוחד על מנת להתניע את המכונית. אין זה עניין פעוט: צריך לחמם מלמטה עם המבער ולאחר מכן לסובב את

1 יהודי מערב אירופה ומרכזה שזכו להשכלה ולשוויון זכויות, היו ספוגים בתרבות האירופאית ואהבו אותה. לעומתם, יהודי פולין, רוסיה, אוקראינה והונגריה המזרחית לא זכו לכל אלה, וממילא אורחות חייהם היו שונים: הם לא רכשו השכלה, לבושם לא היה כמו של האירופאים, והם לא ראו בתרבות הגויים חלק מעולמם. ליהודי המערב היה קשה לראות בהם אחים של ממש. ה"אוסטיודן" (=יהודי המזרח), כפי שנקראו, הפריעו לתדמית העצמית שלהם, ולניסיונם להשתלב כשווים במדינותיהם.

המנואלה עד שהמנוע יתעורר... כשהמכונית יוצאת לדרכה בקול רעש גדול, נעצרות הבריות להסתכל בפלא המתנועע. "הנה האוטומוביל של האדון מושקוביץ", הן אומרות ביראת כבוד.

דבורה עובדת כמנהלת חשבונות במפעל המשפחתי. היא זו שכותבת את המכתבים ומדפיסה אותם במכונת כתיבה, מיומנות לא מבוטלת בימים ההם. בבוקר היא יוצאת עם צבי למפעל, ולקראת הצהריים שבה הביתה. בבית מסייעים לה - כמו לרוב המשפחות היהודיות מן המעמד הבינוני ומעלה - עוזרת סלובקית, שכינויה (ולא ככינוי גנאי) 'השיקסה', ועלמה מכובדת ודוברת גרמנית לטיפול בילדים, שמוגדרת ה"פרולייין" (fräulein, תואר בגרמנית לגברת לא נשואה).

הסלובקית הייתה נערה פשוטה ובורה מן הכפר. היא גרה בבית מושקוביץ, ובימי ראשון נוסעת אל משפחתה. בכפר התהלכה יחפה, וגם את רוב הדרך לפרשבורג עשתה כך. את המגפיים המצוחצחות הייתה שומרת בתרמיל כדי שלא יישחקו. רק כשהייתה מתקרבת לאזור המגורים המכובד של המשפחה, הייתה נועלת אותם ומתהדרת ברכוש היקר.

הפרולייין הייתה גרמניה מאזור הסודטים. גם היא גרה עם המשפחה. היא הייתה זו ששיננה עם הילדים את קריאת שמע ומודה אני. מעמדה היה גבוה מעל לעוזרת, והיא הסבה עם בני המשפחה לארוחה. שותפה מצד אחד אך יודעת את מקומה מצד שני.

מושקו זוכר אותה פעם אחת חורגת ממנהגה ומנסה לדבר על לבו של אביו שלא יעיר את הבנים הקטנים באשמורת הבוקר כדי ללכת לסליחות. "אני מתנצלת אדון מושקוביץ שאני מתערבת," הוא שמע את קולה מעבר לדלת, "אבל קר כל כך בחוץ והם זקוקים לשעות השינה. לא נראה לי שזה מתאים לגילם." אבל צבי רק צחק וביקש שתזרוזו כבר את השניים כי צריך לצאת עוד כמה דקות...

היתה חמלה בעיניה, נזכר מושקו, כשהלבישה אותם בשכבות ובצעפים, ובו עצמו נבטה אז תובנה חדשה; שעל אף הקרבה הגדולה, ה'פרולייין' לא יכולה באמת להבין את החיים היהודיים.

דבורה ניהלה את הבית, והיה בהחלט מה לנהל: צריך לאגור פחם לחורף, למלא את המרתף בתפוחי אדמה, בצל וביצים לתקופות ארוכות. בתאריכים מסוימים היו מכינים מלאי ריבות לכל השנה, או שומן אווז לפסח הבא. הנהג היה מוביל עבורה את המצרכים במכונית, והיא הייתה מנצחת על המלאכה.

והיו גם אורחים רבים: קרובי משפחה, ילדי בית היתומים המקומי וגם הבחורים מן הישיבה, שאותם אהבו הילדים במיוחד. הבחורים אכלו 'מים' אצל המשפחות, וכיוון שלא היו בני המקום הם הביאו עמם סיפורים מעניינים ומנהגים מסקרנים. פעם אחת ביקש

אחד מהם את צלוחית המלח, וכשזו הובאה לפניו, הוא לקח מעט מן המלח באצבעותיו. הפרולייין נחרדה והעירה לו בשקט שצריך להשתמש בכפית. הילדים נהנו כל כך... תענוג לראות מבוגר שמפר את כללי הנימוס...

כמו הרבה יהודים טובים, הם מבלים את חופשת הקיץ בעיירת הנופש קרלסבאד, המוכרת כיום בשמה הצ'כי קרלובי-וארי. צבי נשאר לעבוד במפעל ובא רק לסופי השבוע, אך דבורה והילדים אורזים את המזוודות ועם האומנת יוצאים לחודש בהרים.

פעם בשנה הם נוסעים לבקר את הדודים בבלאשא-דיארמוט ובשהי, עיירות משני צידיו של הגבול הסלובקי-הונגרי. נסיעה לא ארוכה מאוד, שהפכה לטיול משפחתי בן יומיים. מבקרים דוד אחד, לנים אצלו ואז מבקרים את השני. מן הביקורים הללו זוכר מושקו גם את ההתרגשות שאחזה בו כילד למראה ארגז קטן שעמד בבית דודו. הדוד הוא ראש החברא קדישא במקום, ועל הארגז כתוב "עפר מארץ ישראל".

